

H. Sax. H
1903

Hist. Prov. & Vll. Sax: 2090.
K. 419.

2589

MEMORABILIA WITTENBERGENSIA,

i. e.

VISU ATQVE NOTATU
DIGNA,
    QVÆ
    IN

TEMPLO WITTEN-
BERGENSI OMNIUM
SANCTORUM,

Sive

ut hodie salutatur,

ARCIS, aut ACADEMICO

conficiuntur,
descripta & exhibita

à

MATTHAEO FABRO,
SS. Theol. Cultore, & Templi
eiusdem custode.

Anno CHRISTI 1706.

WITTENBERGÆ,
Literis CHRISTIANI SCHROEDTERI, Acad. Typ.

МАРИА
СВЯТАЯ
БЛАГОДАТЬ
ДЛЯ
ВСЕХ
ЧИСТИИ ОДЫМЕ
ЧИЧИО ГРАДИД
МИНОГИИ
СОУДОДАЯ
ОДА
СВЯЩЕННАЯ
ФАЕ

De Templo ipso.

Templum est elegantissimum,
& artificiosissimum, nullis tuffultum pi-
lis, & exinde visu atque notatu dignissi-
mum. Ejus Fundator Rudolphus II, Ru-
dolphi I. Filius fuit, Dux, & Elector Saxon. Bern-
hardi Anhaltini, Ducis Electoris Saxoniæ, Abne-
pos, qui acceptâ dono à Philippo Pulchro Galliæ
Rege (cui Socius fuerat quondam contra Edvar-
dum III, Angliæ regem) inter alia Spinâ quadam
ex Corona Servatoris, ut credebatur tunc quidem,
allatâque eadem huc cum aliis Sanctorum reli-
quiis quibusdam, primus Templus, vel Sacellum
(Basilicam Capellam vulgo item vocant) in hoc
loco omnium Sanctorum fundavit: anno circiter
Christiano 1353. die 24. Februarii. Quod postea re-
versus ex Itinere in Palæstinam ad loca sacra pro re-
ligione illorum temporum, allatisque prætereà
collectisque, hinc inde, aliis variisque Sanctorum
reliquiis exoticisque, Fridericus III. Sapiens cognoscen-
tarius, Academiæ item hujus fundator, redinteg-
ravit, ampliavit, imo plane de novo exstruxit,
indito eidem, vel retento potius, nomine veteri
Omnium Sanctorum, sub hac, qua hodieque inte-
grum extat, splendetque forma. Quod factum
dicitur ab anno Domini 1490. usq; ad A. 1499. No-
tes vero hic etiam B. L. Templus hoc, sive potius
Collegium Templi hujus Canonorum, à Fun-
datore laudatissimo Sapientissimoque, Academiæ
huius mox innexum, seu, uti loqui amant, incor-

) 2

pora-

poratum. Templum ipsum, qua longitudinem, excedit 225. pedes, latum est pedes 50. nec ullis (ut supra dictum) suffultum pilis, raro exemplo, sola concameratione constat.

De Altari.

Tabula Altaris, quæ in templo isto, Arci contiguo, orientem versus locata, cernitur, duabus aliis sive valvis clauditur. His apertis, intrinsecus, in medio tabulæ picta cernitur SS. Trinitas: DEUS Pater in forma, יְהוָה וָתִין antiqui dierum, Dan. VII, 9. DEus Filius, in sinu hærens Patris, Johan. I, 18. & DEus Spiritus Sanctus, sub specie columbae descendens super Christum, Matth. III, 16. Luc. III, 22. Johann. I, 32. quos circumdat Angelorum infinita copia. In dextra ala tabulæ intrinsecus pictus cernitur S. Bartholomæus, Apostolus, quem, pro more illorum temporum, Fridericus Sapiens, Elector, sibi Patronum elegerat: ipse stans ad genua ejus, seu latus, orans. In Sinistrâ ala vero Jacobus Compostellanus, Patronus hic Johannis fratris, & Electoris Sax. stans & ipse ad illius latus, orans quasi. Extrinsecus, in ala dextra Servator mundi, Jesus Christus, pictus cernitur cum suis Discipulis: in Sinistra B. Maria, Mater ejus, cum aliis Matronis quibusdam.

De Imagine Crucifixi.

Supra Altare Christi crucifixi Simulacrum ingens cernere est, artificiose & subtiliter ex ligno fabricatum. Quo viso in primis Carolus V, Imperator, capto Electore Johanne Friderico, anno

1547.

1547. nec non, facta hujus jussu hinc ditione
Urbis Wittebergæ, hanc ingressus, & præcipue
Templum hoc, totus ipse commotus dixisse fertur
inter alia ad Sybillam, captivi Electoris Conju-
gem, quam bono animo esse jussit & ad circum-
stantes reliquos: *Longe aliter nihilominus se rem-
babere, quam sibi de Witteberga narratum.*

De Lapidibus, Muro inclusis,
post Aram.

Porro post Altare duo visuntur Lapidès Sepul-
chrales, muro inclusi, ambo ex Templo Francisca-
norum Cœnobii, cum aliis usib[us] quondam desti-
naretur, anno 1544. Jussu Electoris, Johannis
Friderici, huc delati: Unus imaginem exhibens
Cunigundæ, Filiæ Regis Poloniæ cujusdam, Uxo-
ris vero Rudolphi I, Ducis, & Electoris Saxoniæ:
alter, sub habitu Equitis Cataphracti, effigiem re-
ferens Rudolphi II, Electoris, primi vulgo Funda-
toris in hoc loco Sacelli cujusdam, item Conjugis,
Annæ indutæ veste, sive habitu lugubri, Filia Baltha-
saris, Landgravii Thuringiæ, Marchionis Misniæ.
De Tumbis, Statuisque, æneis, atque mar-
moreis Friderici III, & Johannis Con-
stantis Electorum Saxon.

Ante Altare quiescunt placide, in Domino, ut-
rique Electores, & Duces Saxoniæ, Fratres germa-
ni, **Fridericus III.** Sapiens, & **Johannes**, Constans,
vel Animosus: Ille Fundator primus hujus Aca-
demiae, nec non Templi ipsius, Arcis, ut hodie ex-
tant, ad dextram, vel ante directè ad altare ipsum;

Johannes verò ad latus fratris dextrum: tumbis eorundem impositis cooperulis ex metallo, insculptisque iisdem insignibus Electorum additis & Inscriptionibus quibusdam, & carminibus, quæ visu atque lectu digna.

Friderici porto Statua ænea ad vivum expressa, in habitu Electorali, stricto ense, cernitur inclusa ad dextram muro Septentrionali, insignibus aliisque circumdata ipsa ornamentis: Symbolo præterea ipsius ornata: VERBVM DOMINI MANET IN ÆTERNVM.

E regione, in muro meridionali, similis planè Statua cernitur ænea *Johannis*, Fratris, & Ducis Electoris: cum iisdem Insignibus, ornamentis, nec non Symbolo. V.D.M.I.Æ.

Præterea, juxta utramque dictarum Statuarum, aliae mox duæ cernuntur, æneæ & ipsæ tabulæ, inauratis literis: Memoriæ item felicissimæ utriusque Electoris, quarum inscriptiones & carmina ibidem magna cum voluptate leguntur. Autor harum est Dn. Philippus Melanchthon. b.m.

Insuper, non procul ex utraque parte, ad pilas murorum Statuæ eorundem Electorum marmoreæ visuntur, habitu Cataphractorum militum, super & injectis thoraci sub armatura paludamentis hinc aurei, illinc punicei, & argentei coloris, in genua prostratorum ad orandum, complicatisque manibus. Auctores utrarumque Statuarum & Tabularum fuerunt *Johannes* Elector, qui Fratri *Friderico*, & dein *Johannes Fridericus*, qui Parenti *Johanni*, glo-

ni, gloriōsissimae memoriae hæc pietatis cujusdam,
& memoriae ergo posuerunt. *Fridericus* decessit An-
no Christi 1525. die 5. Maji, vixit annos 62. Menses 3.
dies 19. Horas ferè 4.

Johannes decessit anno ætatis 65. die 16. Augu-
sti, anno Christi 1532. Imp. Carolo V.

**De Imaginibus, Tabulis, & Epitaphiis, D.
Martino Luthero, & Philippo Melanchthoni
positis.**

Seqvuntur non procul ordine, sibiique è regio-
ne positæ imagines pictæ, ad vivumque expressæ,
& in justa statura, habitu Episcopali, vel Sacerdo-
tum, usitatoque eodem in nostris regionibus, ad
Sepulchra eorundem B.B. *Martini Lutheri*, & *Pbi-
lippi Melanchthonis*, quorum quidem operâ omnem
lucem non tantum huic Academiæ, sed & Chri-
stiano orbi DEuster Opt. Maximus circumfudit.
Utriusque Auctor monumenti fuit ex debito suo
Academia.

Tabula *Lutheri* ad dextram Sugesti est in muro
meridionali, continens effigiem *Lutheri*, è Sugge-
sto concionem habentis, digitoque *Christum*, pro-
nobis cruci affixum, monstrantis: administratio-
nem item Cœnam Dominicæ: & Draconem Infer-
nalem, in fauibus habentem Pontificem Roma-
num, cum sua rasa uncta que cohorte.

Ad caput autem hujus tabulæ conspicitur, in-
igne *Lutheri*, quod est ROSA, & ejus in medio
COR, qui inest aurea CRUX, de quo alibi inter-
alios versus hi versus leguntur:

Perfeci in Spinis florens, quod credula corda
A cruce penderent, Optime Christe, tua.

LUTHERVS:

Der Christen Herz auss Rosen geht /
Wanns mitten untr dem Kreuze steht.

Tabula sive Epitaphium priori subjectum, à Sti-
gelio scriptum, aureisque literis æri incisum est. Bis
autem certa de causa positum est.

Humi verò lapidi, Sepulchro imposito, infusa
est lamina ænea, cum tali inscriptione:

MARTINI LUTHERI, S. THEOLOGIÆ D. CORPVS
H. L. S. E. QVI AN. CHRISTI MDXLVI. XII. CALEND.
MARTII, EYSLEBII IN PATRIA S. M. O. C. V. AN.
LXIII. M. II. D. X.

Tabula, sive Epitaphium Melanchthonis, ad sini-
stram Templi januæ majoris, muro Septentriona-
li est affixum. Estque lamina ænea cœrulei coloris,
parebris columnis inauratis inclusa. Addita ei-
dem sunt, superiori quidem parte, Serpens in cru-
ce pendens, quo Philippus Mel. pro insigni usus
est: in inferiori verò parte, arma Melanchthonis
gentilitia, patri suo à Maximiliano I. Imperatore
data, Leo scilicet, qui in Clypeo atri coloris, & ga-
lea coronæ aureæ sedens, capite diadema, dextrro
vero pede Malleum, sinistro forcipem tenet.

A dextra adscriptum legitur:

Natus est Dominus Philippus Melanchthon
Anno Christi M. CCCC. XCVII. Mensis Febr.
Die XVI. Post VI. Horam vespert. in oppido
Inferioris Palatinatus Bretta.

ASi

A Sinistra verò :

Mortuus est Dominus Philippus Melanchthon Anno Christi M.D.LX. Mensis Aprilis, die XIX, dodrante horæ post VI. vespertinam Wittebergæ.

Humi in ære :

PHILIPPI MELANCHTHONIS S.V. CORPVSH.L.S.
QVI AN. CHRISTI M.D.LX. XIII. CAL. MAII IN HAC
VRBE M. O.C.V. AN. LXIII. M.II.D.II.

E regione Sugesti porro Exotica quædam, ut sic dicam, videre licet: quæ in Itinere partem comparata religione in Palæstinam ad loca sacra, pro more illorum temporum, anno 1493. laudatissimus Princeps Elector Fridericus, item deponi heic voluit, curavitque.

De Pictura, qua forma & Longitudo CHRISTI delineatur.

Supra Templi januam majorem, in linteo oblongo, depicta conspicitur forma, & longitudo Corporis Servatoris nostri, Sindone involuti quasi, de Monumento ejus sacro Hierosolymis ipsæ desumptæ, & quidem in duplo: primum, ut anteriem rem sui partem, seu pronam; hinc, ut posteriem, vel supinam, Sindone involutam, exhibeat: cum hac inscriptione :

Disce homo cura Salus matris Spes unica JESVS,
Dum mille ærumnas, dum pius usque tulit.

De cruce grata quies mundū apprehendit Ioseph
Sindone: cui corpus signa dedit lacerunt.

Non est, crede mihi, quem cernis amice Viator,
Illiū at præfert hæc tibi signa: Valē!

De duabus Spinis Ceti.

Spinæ Ceti binæ alicujus portentosæ ipsæ magnitudinis, catenis ferreis ad parietem revinctæ, quas idem Fridericus Elector, velut monumenta stupendorum DEI operum, in templum, à se recens conditum, inferri, eisque hos versiculos adscribi jussit:

Omnès terrigenæ, prægrandem cernite Cete,
Bis septemque pedum Costa de latere tensa,
Cunctipotentis opus, non perscrutabile cuivis.
Perspicuis undis sub talia monstra creavit.

* * * * *

Wer ist von allen so ein sinniger Mann/
Der Gottes Werk ausgründet kan/
Wie Er über 14. Fuß eines Walfischs Grat
In dem durchsichtigen Wasser geschaffen hat.

De Cornu Venatorio Albicante.

Supra has Spinas suspensum est cornu prægrande albicans, nec non vermiculatum ex parte; taurorum maximi quale nullum sit, instar cornu venatorii ornatum loris, ita, ut de collo suspendi possit: quod vulgo Dens Elephanti, aliis Ungula Gryphi habetur.

De Costa prægrandi.

Supra Cornu Venatorium rursus suspensa est costa quædam, ingentis sane magnitudinis: quam Hunni cujusdā seu Gigantis maxumi esse dictitant.

De Tabula Marmorea, Passionem Christi continente.

Ad Sugesti dextrū latus inclusa est parieti meridionali elegans tabula, de vario marmore, arcolis

lis distincta suis, satis elegans, & artificiosa, repræsentans totius passionis Dominicæ historiam, auspiciis comparata Friderici Sapientis, Electoris laudatissimi, anno 1583; Cujus & effigies eidem superimposita cernitur, cum hac inscriptione: FRIDERICVS III. DVX. SAXONIÆ. ELECTOR. HVIVS. TEMPLI. ET. ACACEMIÆ. FUNDATOR. Infra Tabulam, ex eodem marmore sculpta, conspicuntur insignia ejus, &c.

Ad dextrum insigniorum latus literis itidem inauratis sic scriptum legitur:

Ab urbe: velam Suevia:

Habente: Nomen: Cæsar is:

Divino Honori: Hanc Tabulam

Dux Fridericus Tertius

Saxonia: collocavit:

Imperii Sacri Ensifer:

Landgrapus Turingiae:

Misnensiumque Marchio.

Ad Sinistram vero:

*Eximiam: meruit Laudem: memoranda vetustas
Arifice ingenio*

*Nec definit: bujus: quas laudes: temporis: artes
Veridico EVLOGIO*

*Quaeis & hac ars est à Cæse, reperta: necenter
Suevia clara: tuo*

*Hanc igitur Tabula: Sanctorum examina: serunt
Primigas Operis.*

De Tabula Trium Regum.

Ad Suggesti Sinistram sub fornice, inter De-

gen-

genhardi Pfeffingeri, & Henningi Godeni epita- ter
phia, quondam cernere licuit Tabulam artificio- ris.
sissimam trium Regum, ceu vulgo salutantur, cum
lute
Josepho, Maria & Jesulo, inter ejus brachia ha- que
rente,stantibus prope ipsis,bove,asinoque, ad Pra- D
sepe religatis, omnibus ingeniosissime, & ad stupore
he
rem, depictis, expressisque: Opus Alberti Dure- m
ri, Norimbergen sis, clarissimi nominis quondam
be
pictoris: anno 1504. Hanc tabulam Rudolphus
O
II. Imperator à Christiano II. Electore, anno 1603.
be
sibi petiit, &, assentiente Senatu Academic o etiam
m
impetravit.

De Tabula Imaginis Christi vulnerati &c.

In ejus locum jam successit, positaque est Tabu- ta
la Imaginis Christi vulnerati, & Mariæ condolen- te
tis, sive: ECCE HOMO!

De Tabula, in qua pictum est Iter Friderici, Electoris Hierosolymitanum.

Hæc Tabula primum in Tabulæ trium Regum, in
loco posita, deinceps supra januam Cochleæ, vel
Scalæ muro Septentrionali affixa, jam vero jussu
Academico, ad latus Friderici Electoris, sinistrum,
apud Altare, in muro suspensa est, in qua depicta
cernitur Delinæatio Chorographica Palæstinæ, si-
ve Terræ sanctæ Descriptio Hierosolymæ, & Mo-
numenti sacri, sive Sepulchri Servatoris nostri: i-
mò potius, ut rectius dicam, Peregrinatio quon-
dam universa Friderici III. & Sapientis Electoris
laudatissimi toties, satis nunquam, suscepta ab ipso
devotionis cujusdam gratia, pro more illorum-
tem-

temporum, anno 1493. ad dicta loca, in hisce ter-
ris quasi obambulantis & diligentissime omnia per-
lustrantibus: cum inscriptionibus locorum, rerum-
que gestarum ibidem plerisque.

De Tabula Captivitatis, & Prehensionis Christi.

Præterea notatu, visuque digna est Tabula pre-
hensionis, & captivitatis Christi, Servatoris nostri
nocturna, valvis ipsa clausa duabus, juxta Sacrarii
Ostium ad dextram; opus & ipsum, ut fertur, Al-
berti Dureri (ein Nachtsstück vulgo) Christum ni-
mirum in horto, Judam hunc osculo excipientem,
Petrum cum Malcho, & reliquam catervam fa-
culas & arma ferentem, ipsam denique nigrican-
tem noctem, artificio sane singularissimo repræsen-
tans. Nam, cum historia Sacra testetur, Christum
noctu captum esse, Auctor picturæ, etiam noctem
ipsam penicillo suo repræsentavit, ita ut, recta
intuens tabulam, nil nisi nigrorem, & obscura-
quædam corpuscula in tenebris ambulantium ho-
minum, quæ propter tenebras vix agnoscere possit,
videat. Sin autem oblique à latere dextro eam intu-
eatur, tantum accensæ ministrorum faculæ spar-
gunt fulgorem, ut jam facies Christi, Judæ, Petri,
& aliorum, quibus faculæ admoventur, perspicue
agnoscantur. Res profecto miranda, cuius nihil
simile neque in Italia, neque in Germania, quis-
quam vidisse meminit.

De Tabula Mariæ cum Filio JESU.

Item supra Sacrarii Ostium Tabula alia cernitur,
valvis

valvis & ipsa clausa duabus : quibus apertis repræsentatur in medio ejus B. Maria cum Jesulo, Angelisque quibusdam aliis : in valva dextra vero Josephus, Senex rugosus, nodosisque admodum manus, digitisque, ita, ut intuens, mirari satis non possit ; in sinistra juvenis quidam (An Joannes Apostolus?) totus nudus : omnia item artificii sanae singularis.

De Tabula Mariæ, Elisabethæque, lusitanum cum pueris (Jesulo atq; aliis).

Denique notetur in angulo muri Septentrionalis post cathedram, juxta januam, qua ædituus Templum ingreditur, alia tabula, Lucæ Cranachii, ut fertur, opus, repræsentans, S. Mariam, & Elisabetham, aliasque carundem agnatas Matronas, cum Jesulo, & pueris aliis lusitantes : nec non hinc & inde, in extremitatibus duabus, Fridericum & Johannem, Fratres Electores, adstantes, quæsique orantes : Opus sane & ipsum non contemnendum.

De Tabula Mariæ, cum septem gaudiis,
& septem ejus doloribus.

Infra Chorūm Principum alia tabula conspiciatur de septem gaudiis, & septem doloribus B. Mariæ, propter antiquitatem, & elegantiam non contemnenda. Cui hi versus, & Sententiae adscriptæ sunt.

Suprà ad Dextram.

Te septem propter deposco gaudia Virgo,
Princeps exhilarans, ut Fridericus ovat.

Infrà.

Infrà.

**Gaude, quæ celsa venit Paranymphus ab arce
Et tibi quæ largas jungit amica manus. &c.**

In medio suprà.

**Virgo dum lactat puerum, quem gens crucifixit,
Serpentem mactat Mulier, quæ maledixit.**

Infrà.

Gaude Dei Genetrix, gaude Virgo immaculata. &c.

Suprà ad Sinistram.

**Te septem propter deposco Virgo dolores,
Joannem fugient tristia fata Ducem.**

Infrà.

**Testatur circumcisum, fit plena doloris,
Niliacas quando pergit inire Domus &c.**

Porro visuntur:

(a.) **Tabula, in qua Christus, post resurrectionem,
discipulis Emaunticis, Mariæ Magdalenæ item,
& Thomæ, apparuit, duabus valvis muro me-
ridionali, juxta Sacrarii ostium, affixa, ab An-
drea Carolostadio verò, in absentia Lutheri,
anno 1521. valde corrupta atque percussa.**

(β.) **Tabula repræsentans figmentum Papisticum
de Purgatorio, à muro occidentali, in angulo
suspenfa.**

(γ.) **Tabula, qua nostri Protoplasti è Paradiso
per Cherubim ense ardente exiguntur, muro
occidentali affixa.**

(δ.) **Tabula, qua Christus, sub Specie hortulani,
ad Ma-**

ad Mariam Magdalenam venit , Septentrio-
nem versus in angulo hærens.

(e.) Tabula , repræsentans Magnum Christopho-
rum , quo de Christophoro Magno hi versus a-
pud M. Balthasarum Mencium germanice legi
possunt :

Dis Bild der groÙ Christoph genandt /
Hat eigentlichen den Verstand /
DaÙ / wer will tragen den HÆren Christ /
Der muÙ stark seyn und wohlgerüst /
Er muÙ habn eines Helden Muth /
Und wagen drüber Leib und Gut / &c.

Cæteras seu imagines, seu Tabulas pictas , quan-
titate, & qualitate plures, lubens heic & nunc præ-
tereo, & ante dictis his nihil addo, nisi Turriculam,
fastigio Templi impositam, qua Campanæ quatuor,
ex præstantissimo ære fusæ , pendulæ continentur.
Una, quæ horas indicat, hæc verba, notasque incisas
habet: Anno Domini M. CCCCC V. Sancta Maria ,
Sancta Anna , Sancta Ursula , reliquæ tres, quibus
Populus ad sacra convocatur, & quidem major ea-
rum hæc: Bertolt Abentbrot Gott mich / Anno
Domini N. CCCC. LVIII. Media ista: Ave Maria!
Anno Domini M. CCCC. V. minima illa: Bertolt
Abentbrot , Anno Domini M. CCCC. LVIII.

Reliqua , in hoc Templo sese offerentia ,
ex Libello meo Germanico (dreyfaches Me-
moriale genant de anno 1706.) satis su-
perque constant.

T A N T V M .

H. Jax H. 1903

